

APMAŠTYMAI APIE DIDŽIOJO VILNIAUS SEIMO REIKŠMĘ

Dr. Joachimimas Tauberis

Hamburgo universitetas (Vokietija)

Santrauka

Reikšminiai žodžiai

Įvadas

Lietuva tarptautinės teisės požiūriu

Sienų klausimas

Nacionalinis santvarkos principas

Etnografinio principo lūžis

Bendros lenkų ir lietuvių tradicijos pabaiga

1905 m. reikšmė 1917–1918 m. Tarybai

Besikurianti partinė sistema ir asmenybių testinumas

Poveikis kultūrai ir politikai

Politinė santvarka

Išvados

Santrauka

Autorius, primindamas 1905-ųjų Rusijos revoliucijos kontekstą, aptaria Didįjį Vilniaus Seimą, išryškindamas 9 tezes: Lietuva tarptautinės teisės požiūriu (kai buvo peržengta socialinė riba tarp bet kokios prigimties kultūrinio savęs suvokimo ir iškelto politinio tikslo pripažinimo); sienų klausimu (1905 metais pirmą kartą buvo kalbama apie politinį krašto žemėlapi); dėl nacionalinio santvarkos principo (kai pirmą kartą kilo ir autonominės Lietuvos ir Baltarusijos sąjungos idėja); etnografinės nuostatos klausimu (už etnografinio Lietuvos apibrėžimo slypėjo pagrindinė būsimosios valstybės problema, ryški jau Didžiojo Vilniaus Seimo rezoliucijos tekste); apie bendros lenkų ir lietuvių tradicijos pabaigą (susitelkimas ties etnografinė Lietuva skleidė akivaizdų norą atmesti galimybę atkurti XVIII a. žlugusią bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybę); dėl akivaizdžios 1905 metų reikšmės 1917–1918 m. Lietuvos Tarybai (Taryba 1917 m. galėjo tiesiogiai tęsti tai, ką po 1905 m. vėl sustiprėjusi caro valdžia buvo bebaigianti sunaikinti); apie besikuriančią partinę sistemą ir asmenybių veiklą (Didysis Seimas jau atspindėjo ginčus tarp „kairiųjų liberalų“ ir „konservatyvių“ grupuočių); apie poveikį kultūrai ir politikai (iki 1914 m. būdingas lietuviškų švietimo, kultūros ir ekonominių organizacijų steigimas); dėl politinės santvarkos (politinėje srityje aiškiai išvengiama demokratinė Seimo orientacija).

Autorius aptaria ne tik Didžiojo Seimo veiklos aplinkybes, bet ir tiesioginį ryšį su Valstybės atkūrimu 1918 metais ir demokratiniu 1920–1926 metų Respublikos laikotarpiu.

Reikšminiai žodžiai: autonomija; revoliucija; partijos; politinė sistema.

Įvadas

1905-ųjų Rusijos revoliucija Lietuvos istorijai turi ypatingą reikšmę. Daugeliu atžvilgių ją galima vertinti kaip lūžį; ji įkūnija ir XIX amžių apimančios raidos pabaigą ir moderniosios Lietuvos istorijos pradžią. 1905 metų simboliu tapo Didysis Vilniaus Seimas. Straipsnyje devyniais punktais apibūdinama suvažiavimo reikšmė, nuo jo prabėgus šimtui metų.

Įvykius, kurie, pradėdant Peterburgo „krvinuoju sekmadieniu“, atvedė iki revoliucijos, paliekame nuošalyje kaip plačiai žinomus ir apsiribojame keletu žodžių apie Lietuvos įvykius. Visoje šalyje^[1] buvo rengiamos peticijos, politiniai streikai ir demonstracijos, kuriomis buvo reikalaujama liberalizacijos ir pilietinių teisių. 1905 m. spalį Vilniaus organizacinis komitetas tiesiog paralyžavo miesto administracijos darbą; garsiajame Generaliniame streike dalyvavo visos visuomeninės, politinės ir etninės grupės. Spalio 16 d. demonstracijos metu policija ir kariuomenė nušovė penkis demonstrantus; aukų, kurias į paskutinįją kelionę palydėjo tūkstančiai žmonių, laidotuvės virto įspūdinga tautos valios išraiška. Šių įvykių fone Spalio manifestas nesušvelnino situacijos nei Vilniuje, nei Kaune. Streikai ir protestai vyko toliau^[2].

Įkaitusioje 1905-ųjų spalio atmosferoje „Vilniaus žinių“ redakcija^[3] nusprendė paskelbti atsišaukimą dėl lietuvių suvažiavimo (spalio 29 d.) ir įsteigti organizacinį komitetą^[4]. Nors Lietuvos patriarchas Jonas Basanavičius ir tikėjosi nedaug dalyvių, šią akciją labiau įsivaizduodamas kaip akademinę diskusiją kultūros klausimais, politizavimas revoliuciniame fone iš tiesų buvo neišvengiamas. Taigi kitame „Vilniaus žinių“ pranešime buvo logiškai teigiama, kad susitikimo dalyviai turėtų priimti sprendimus dėl Lietuvos politinio gyvenimo ir santykių su Rusija.

Entuziastinga reakcija į atsišaukimą^[5] pranoko visus lūkesčius ir 1905 m. lapkritį Vilniuje galiausiai susirinko daugiau nei 1 800 delegatų^[6].

Pereikime prie apmąstymų apie suvažiavimą:

Lietuva tarptautinės teisės požiūriu

Nors memorandume Rusijos vyriausybei buvo kalbama „tik“ apie Lietuvos autonomiją (beje, turėtume

pagalvoti, kad tuometinėje autokratinėje Rusijos sistemoje vien autonomijos reikalavimas buvo revoliucingas tikraja to žodžio prasme) – taigi nors Lietuva turėjo gauti „tik“ teisę į savivaldą, diskusijoje jau buvo kalbama apie nepriklausomybę^[7]. Taip 1905 metų Seimas atliko katalizatoriaus vaidmenį, atskleidė naują dinamiką ir tapo daugiau išėities, o jos pabaigos, tašku. Taip buvo peržengta riba tarp bet kokios prigimties kultūrinio savęs suvokimo ir iškelto politinio tikslo pripažinimo. 1917-aisiais posėdžiaujant Vilniaus konferencijai, kurios metu buvo sudaryta Taryba, galima aiškiai atpažinti šį tolesnį plėtojimąsi, nes nuo pat pradžių buvo kalbama apie nepriklausomybę.

Sienų klausimas

Autonominė Lietuva turėtų apimti etnografines Lietuvos teritorijas, o gretimos teritorijos dėl „ekonominių, kultūrinių, etninių ar kitų priežasčių“ turėtų prisijungti prie teritorinio branduolio, jeigu jų gyventojai to norės. Suvalkų kraštas^[8] pabrėžtinai buvo apibūdintas kaip etnografinės Lietuvos dalis, todėl iš pat pradžių vertinamas kaip priklausantis šaliai. Taigi 1905 metais pirmą kartą buvo kalbama apie krašto žemėlapi, kuris, nepaisant vėlesnių permainingų istorijos įvykių ir pokyčių, vis dėlto žymiai priartėjo prie šiandieninių Lietuvos valstybės sienų.

Nacionalinis santvarkos principas

Dėl sienų klausimo 1905-ųjų suvažiavimas suteikė aiškumo dar vienu atžvilgiu: naujoji Lietuva turėjo tapti etniškai kiek įmanoma homogeniška valstybe. Skirtingos etninės ir politinės grupės dar susivienijo ir bendrai pasisakė prieš carinę valdžią. Jau 1904 m. žydų, lenkų ir lietuvių intelektualai drauge pareikalavo jų regiono savivaldos carinės imperijos sudėtyje. Tuomet pirmą kartą kilo autonominės Lietuvos ir Baltarusijos sąjungos idėja, kurią kiek vėliau buvo perėmę ir bolševikai. Lietuvos atstovai šios idėjos jau tada neparėmė^[9]. Provincijoje, pavyzdžiui, Panevėžyje ar Šiauliuose, 1905 metais buvo sudaryti susitarimai tarp lenkų ir lietuvių, pripažįstantys lietuvių kalbą kaip dominuojančią. Daugumą protesto akcijų drauge organizavo kairiosios žydų, lenkų ir lietuvių partijos^[10]. Tačiau jau 1905 m. Seime tapo aišku, kad toks multietninis bendradarbiavimas, nepaisant bendro autokratinio priešo – Rusijos – negali atsilaikyti prieš nacionaliniu principu sukurtos santvarkos patrauklumą, nors ir po 1905 metų būta pavienių bendradarbiavimo tarp etninių grupių atvejų (pvz., lietuvių ir žydų bendradarbiavimas Dūmos rinkimuose^[11]). Ir šiuo atžvilgiu konferencija reiškia principinį apsisprendimą, kuris turėjo įtakos visam XX amžiui.

Etnografinio principo lūžis

Iš tiesų už etnografinio Lietuvos apibrėžimo slypėjo pagrindinė būsimosios valstybės problema. Ji išaiškėja jau rezoliucijos tekste: lietuviškai kalbančios teritorijos išplėtimas – nors ir su kitakalbių gyventojų, kuriems tai taikoma, sutikimu – buvo įvardijamas kaip įmanomas net tuomet, kai tai turėtų įvykti „tik“ dėl ekonominių tikslų. Ši formulotė suteikė aiškų ketinimą peržengti etnografiškai apibrėžtos valstybės ribas; taigi pirmą kartą buvo jaučiamas pagrindinis, nors ir subtiliai išreikštas, kitų dešimtmečių motyvas. Šios formulotės, kurios vėliau – 1918–1919 m., vėl beveik pažodžiui buvo skelbiamos, žinoma, nėra atsitiktinės: jos buvo nukreiptos į tas teritorijas, kurias nacionalinis lietuvių judėjimas vertino kaip „lietuviškas“, nors lietuvių ten buvo ir mažuma. Tikriausiai puikiai žinoma, kokios teritorijos turimos omenyje: Vilnius ir Klaipėda bei etniškai „ginčytinas“ pasienio ruožas Suvalkijoje.

Bendros lenkų ir lietuvių tradicijos pabaiga

Susikoncentravimas ties etnografinė Lietuva skleidė akivaizdų norą atmesti galimybę atkurti XVIII a. žlugusią bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Jeigu iki 1863 m. sukilimų senosios bajorų valstybės idealas tarp aukščiausių Lietuvos sluoksnių išsilaikė kaip tam tikra prasme ikinacionalinis santvarkos principas^[12], tai 1905 m., kaip jau minėta, pasireiškė būtent nacionaliniai požymiai: tuo metu jau išryškėjo pamatinės priešingybės tarp lenkų ir lietuvių. Dėl to neatsitiktinai ypatingai buvo paminėtos kalbinės problemos, į kurias reikėtų pažvelgti vyraujančių lenkų ir rusų kalbų fone: mokinius jų gimtąja kalba turėjo mokyti vietiniai mokytojai. Kitoje rezoliucijoje suvažiavimo dalyviai pasisakė prieš mišių laikymą Vilniaus krašte lenkų kalba, kuri esą vartojama politiniais sumetimais^[13], ir paragino lietuvių tikinčiuosius kovoti „su lenkomanų kunigija dėl teisėto lietuvių kalbos vartojimo lietuviškose bažnyčiose“^[14]. Taigi 1905 m. lapkričio 5 d. memorandumė Rusijos Ministrui Pirmininkui Vitei neatsitiktinai buvo skundžiamasi dėl Lietuvos polonizacijos^[15]. Lietuvių tautos kilmės problematika išplėtotą atsižvelgiant labiau į lenkų ir lietuvių, o ne rusų ir lietuvių priešingybes^[16]. Todėl lenkų klausimu galima atpažinti tęstinumą ką tik prasidedančiame šimtmetyje: Lietuvos intelektualų antilenkiškas savęs suvokimas, įkūnytas idealizuotame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jos žlugimo sąjungoje su Lenkija paveiksle, akivaizdžiai matomas jau 1905 m.

Sudėtinga Lietuvos ir Lenkijos kaimynystė, kuri tik per pastaruosius 10–15 metų perėjo į visiškai naują partnerystės lygį, yra viena iš neigiamų 1905 m. tęstinumo linijų. Šiuo atžvilgiu XX a. pradžios metų įvykiai turėtų būti traktuojami ne tiek kaip bendros raidos pabaiga, bet daugiau kaip dviejų etninių grupių konfrontacijos priežastis.

1905 m. reikšmė 1917 – 1918 m. Tarybai

Be 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo būtų sunku įsivaizduoti Tarybos politiką ir jos iš anksto aiškiai atpažįstamą strategiją, – netapti Vokietijos aneksinį planų įgyvendinimo padėjėja. Taryba 1917 m. galėjo tiesiogiai tęsti tai, ką po 1905 m. vėl sustiprėjusi caro valdžia buvo bebaigianti sunaikinti. Tarp kitko, netgi delegatų atrinkimas į Tarybos narius 1917-ųjų vasaros pabaigoje vyksiančiai konferencijai priminė spontaniškus demokratijos požymius, kurie dažnai buvo praktikuojami 1905 m.^[17]

Besikurianti partinė sistema ir asmenybių tęstinumas

Suvažiavimo Vilniuje metu pirmą kartą išryškėjo politiniai antagonizmai, be to, ryškiai pasireiškė bipoliariskumas, su kuriuo mes vėliau vis susidursime. Seimas atspindėjo ginčus tarp „kairiųjų liberalų“ ir „konservatyviųjų“ grupuočių^[18]. Be J. Basanavičiaus ir A. Smetonos (tuomet priklausiusių Demokratų partijai), prezidiumą sudarė Steponas Kairys (Socialdemokratų partija), Bučys (Krikščionių demokratų partija) ir Stankūnas (Valstiečių partija), atstovaujantys svarbiausioms politinėms kryptims^[19]. Nacionalkonservatyvioms jėgoms, kurios jau 1905 m. priešinosi socialdemokratų ir demokratų partijoms, šis suvažiavimas tapo katalizatoriumi, paskatinusiu juos įkurti savo partinę organizaciją. 1905 m. priešingybės vėl buvo išryškėjusios 1917–1919 m., jos taip pat suvaidino neginčijamą vaidmenį 1926 metų valstybės perversme. Taigi XX a. tarpukario partijų žemėlapiu branduolį galima rasti jau 1905-aisiais. Be to, pastebimas asmenybių tęstinumas, nusidriekiantis beveik iki 1940 m.: Prezidiumo nariai Antanas Smetona ir Steponas Kairys bei paprasti dalyviai, pvz., Mykolas Šleževičius ar Ernestas Galvanauskas, savo politines karjeras buvo pradėję jau 1905 m. Pirmajai respublikai didžiaja dalimi darė įtaką vienos, 1905 m. rudenį politiškai socializuotos, kartos atstovai.

Poveikis kultūrai ir politikai

Nors revoliucionieriai ir nepasiekė savo tikslo – autonomijos, pastarieji įvykiai stipriai pakeitė politinį ir visuomeninį gyvenimą Lietuvoje. Laikotarpiui iki 1914 m. yra būdingas lietuviškų švietimo, kultūros ir ekonominių organizacijų steigimas, kurių reikšmės negalima nuvertinti. Kai Pirmojo pasaulinio karo metu ir jo pabaigoje išryškėjo naujos politinės galimybės, didžioji visuomenės dalis jau buvo įsitvirtinusi savos – lietuviškos tapatybės suvokimą^[20]. Taryba, o vėliau – ir Pirmoji respublika, galėjo tuo remtis tolesniame savo darbe.

Politinė santvarka

Politinėje srityje aiškiai atpažįstama demokratinė Seimo orientacija. Autonomijos reikalavimas rezoliucijoje buvo patikslintas tuo, kad parlamentas Vilniuje turėtų būti renkamas visuotiniuose, laisvuose, lygiateisiškuose ir slaptuose rinkimuose, nepaisant lyties, tikėjimo ir tautinės priklausomybės skirtumų^[21]. Ypač reikėtų paminėti reikalavimą suteikti rinkimų teisę moterims, kuri Vokietijos imperijoje, beje, buvo suteikta tik po 1918 m. revoliucijos. Taip pat akcentuotinas aiškus įtvirtinimas, kad niekas negali būti diskriminuojamas dėl savo religijos ar tautinės priklausomybės. Šie nutarimai turėjo paskatinti ne tik žydus, bet ir kitas tautines mažumas priimti Lietuvos siekius. Nutarimais atkreipiamas dėmesys į tai, kad delegatai įžvelgė jau minėtas „etninės“ Lietuvos problemas ir suvokė prieštaravimus tarp tautinių mažumų ir vieningos nacionalinės valstybės principo.

Tokios yra devynios tezės.

Žvelgiant į tolesnę tuometinių įvykių raidą, būtų galima teigti, kad 1905 m. Didysis Vilniaus Seimas žlugo: pirmą, carizmui vėliausiai 1907 m. tariama konstitucija pavyko didžiaja dalimi įtvirtinti savo valdžią^[22]; antra, po suvažiavimo neišliko jokių struktūrų ar institucijų.^[23] Tikimės, kad straipsnyje pavyko parodyti, kaip, žvelgdami atgal po šimto metų, vienus įvykius matome blausesnėje, o kitus – aiškesnėje šviesoje.

Išvados

1. Prieš šimtą metų Didžiojo Vilniaus Seimo reikalauta santvarka Lietuvoje buvo ar yra įdiegta tik nedaugelį metų – nuo 1918/19 iki 1926-ųjų ir nuo 1990-ųjų. Iš šiandieninės perspektyvos čia slypi ypatinga tuometinio suvažiavimo reikšmė, kuri jo tikrąją funkciją išplečia už nacionalinių motyvų ribų: 1905 m. Seimas savo suvokimu ir pagrindinėmis vertybėmis šiandieninei laisvai ir demokratinei Lietuvos Respublikai yra daug artimesnis, nei tai galėtų atrodyti po šimtmečio – tarp jų ir po gilių lūžių Lietuvos istorijoje per tą laiką.

2. Šis Seimas tuo pačiu yra ir šiandieninės Europos simbolis, bendros europinės kultūros dalis – būtent dėl to mes pagrįstai minime 100-ąjį Didžiojo Seimo gimtadienį.

[1] Apie įvykių raidą kaime žr.: Tyla, A. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius, 1968.

[2] Žr.: Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 321 ir kt.; Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 153 ir kt.

[3] Iki šiol ginčytina, kas iškėlė šio atsišaukimo idėją. Tiek J. Basanavičius, tiek „Vilniaus žinių“ vyriausiasis redaktorius J. Kriaučiūnas pretendavo į jo autorystę. Išsamus aprašymas: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 62 ir kt.

[4] „Atsišaukimas į Lietuvių tautą“ spausdinamas: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 275–276; apie organizacinį komitetą žr. p. 66 ir kt.

[5] Platus pritarimas suvažiavimui Vilniuje turėjo įtakos tam, kad socialdemokratai, kurie iki tol buvo išstoję iš organizacinio komiteto, bei bažnyčios atstovai, kurie visų pirma buvo nusiteikę skeptiškai, konferencijai

pradėjo teikti kitokią reikšmę ir siekė turėti Vilniuje kuo daugiau savo delegatų. Žr.: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 112 ir kt.

[6] Dauguma jų buvo kaimo vietovių gyventojai, taip pat dalyvavo intelektualai ir Lietuvos dvasininkija. Į Vilnių atvyko ir lietuvių mažumų atstovai iš Mažosios Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos. Dalyvavo ir kitų visuomenės dalies atstovai (rusai, baltarusiai, lenkai), nors jie ir nepasisakė. Dėl problematiškos šaltinių padėties sunku pateikti išsamesnę informaciją apie dalyvius. Įvardyti galima tik 10 proc. dalyvių. Apie šią problemą išsamus aprašymas: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 118 ir kt.

[7] Išsamiau žr.: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 146 ir kt.

[8] Suvalkija priklausė Varšuvos gubernijai.

[9] Išsamiau žr.: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 51 ir kt.

[10] Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 336–337.

[11] Žr.: Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 219 ir kt.

[12] Raidą nekritiškai aprašo: Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 107 ir kt.

[13] Netrukus po suvažiavimo dėl šios rezoliucijos kilo aštrūs ginčai, nes Socialdemokratų ir Demokratų partijų atstovai pareiškė, kad jos tekstas nebuvo suderintas nei su jais, nei su prezidentu: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 190 ir kt.

[14] Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 347: „su lenkomanų kunigija už tiesas lietuviškos kalbos Lietuvos bažnyčiose“.

[15] Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 281: „Lenkinimas Lietuvoje nesiliovė ir po pirmojo išdraskymo (1772 m.); lenkų kalba, įvesta administracijon ir bažnyčion, užsilaikė beveik visur Lietuvoje iki mūsų dienų“.

[16] Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 155; remiantis Vinco Trumpos citata p. 155–156.

[17] Apie „rinkimų“ įvairovę žr.: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 107 ir kt.

[18] Apie pavienius posėdžius žr.: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 118 ir kt.

[19] Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 343.

[20] Išsamiai apie tai žr.: Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 295, 459 ir kt.

[21] Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 346.

[22] Neišsipildė netgi viltys apie Dūmą. Į pirmąsias Dūmas buvo išrinkti aštuoni bei septyni lietuviai: dauguma jų socialdemokratai, likusieji – demokratai. Po „šaltojo valstybės perversmo“ ir Ministro pirmininko Stolypino įvykdyto rinkimų teisės į trečiąją Dūmą pakeitimo, į Rusijos parlamentą pateko tik keturi atstovai: trys demokratai ir vienas socialdemokratas. Jų parlamentinė įtaka buvo, žinoma, labai ribota, nes didžioji dauguma Dūmos deputatų atstovavo nacionaliniam rusiškam kursui. Taigi nacionaliniai lietuvių reikalavimai daugiau ar mažiau apširibodavo Lietuvos deputatų kalbomis, kurios Dūmoje nesulaukdavo pritarimo. Apie Dūmos deputatus žr.: Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 397 ir kt.

[23] Apie istoriografinę, ypatingai Seimo nutarimų, kritiką žr.: Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 174 ir kt.